

ОЦІНЮВАННЯ В ХУДОЖНЬООБРАЗНИХ (ХО) ОДИНИЦЯХ: ТИП КРИТЕРІЮ ВІД КІНЦЕВОЇ ЦІЛІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Досліджуючи критерії оцінювання як складові художньообразних одиниць у відповідності зі структурою оцінювання, ми зіткнулися з цікавим явищем: заміною в деяких ХО одиницях *первинної* проблеми, що її зазвичай формують за конкретизованою об'єктами проблемною ситуацією (ПС), на *вторинну* – визначену суб'єктом, за чимось *значущісним* для нього, – проблему, не зумовлену безпосередньо вимогами об'єктивної ситуації. Від того, відповідно, змінюється і критерій оцінювання: відбувається своєрідне його перенесення з потреби вирішення проблеми ситуативної на вирішення вторинної – суб'єктивної потреби, ніяк не пов'язаної з ситуацією, її вимогами.

У такому випадку, зрозуміло, ПС в ліпшому разі подається імпліцитно, а то й взагалі відсутня. Про неї, як збудника чи першопричину прийняття суб'єктивного рішення, можна лише здогадуватись. Та й то – з безліччю варіантів припущень. Відтак, породжуються і рішення, і ціль вторинні, які і стають визначальними, основними.

Спробуємо показати це на прикладі аналізу прислів'я “Баба з воза – кобилі легше” (Аналогічне, уточнююче: “Баба з воза – велика зрада: на возі легше – кобила рада”). Визначити, що ж тут є не тільки ситуативно породженою, природно створеною вимогою, але і вторинно створеною умовою, складно.

Передусім, вочевидь ідеться тут не про просту ж потребу фізичного зменшення навантаження на “воза”, невідомо з якої потреби виниклої. Швидше йдеться про *відносини* “Баби” з візником: чи то він чимось не сподобався їй, чи не догодив, а чи то викликали її невдоволення якісь умови перевезення. Можливо це були потреби комфорту, або ж якісь етичні відносини і т. ін. В будь-якому разі саме десь тут і криється первинна причина, котра й мала би викликати – *первинну* ж таки! – ціль: потребу позбутись саме тих негараздів, що з ними зіткнулася героїня оповідки. Але чомусь ця героїня вирішила вчинити інакше: не стала розбиратись у ситуації (На те ж бо потрібні і час, і робота мислення!..), не стала шукати необхідних для такого випадку засобів виходу зі скрути, а просто звинуватила в тому візника. Відтак приймається рішення (за значущістю для героїні – від *первинної* проблеми) – *помститись* йому.

Але ж тут постає питання: як це зробити? Себто виникає в неї вторинна проблема – яким саме чином помститися, – котра й стає визначальною, головною для героїні підставою проектування вторинної цілі, сутність цінності якої, як бачимо, відома хіба що тільки самій героїні... Результат досягнення цієї цілі відомий – “Баба” злізла з воза. Втім, такий її вчинок на “Візника” справив лише те враження, ... що “кобилі стало легше” (– і візник, і автор оповідки дали таку оцінку “бабиному” вчинкові!).

Отже маємо тут явну заміну однієї проблеми – проблеми, що її мала би конкретизувати неназвана ситуація, – проблемою іншою, вторинною, котра виступила у формі імпліцитно вираженого *бажання* помсти, себто спричиненою *суб'єктивно*.

Але ж те бажання тепер пред'являє якісь нові вимоги, що їх можна назвати потребами. Такі “потреби”, у свою чергу, зазвичай вимагають нових умінь, здібностей, знань того, як їх вирішувати. Водночас, вже нова ціль, котра є сформованою не за складниками ситуації, передбачає й нові: і метод, і засоби, й об'єкт дії, та й за сутністю нове завдання, вироблені вже не за об'єктивною колізією, але тепер за *природною програмою життєдіяльності людини* (ППЖЛ) – суб'єкта – героя оповідки. Цей герой тепер діє нерідко навіть всупереч обставинам [*“Деякі люди, якщо і роблять добро, то лише комусь на зло”* (афоризм О.Перлюка), *“Не мала баба клопоту, та купила порося”, “Обпікся на молоці, то й на воду студить”, “Є в глеку молоко, та голова не влізе”*].

Як висновок з цього, маємо явне перетворення критерію “цінності за ПС” на критерій “цінності за ціллю”*, визначеною ППЖЛ, спосіб якої ми й намагалися розкрити.

Відтак, перед нами заодно постало ще одне завдання: вивчення критеріїв цінностей, породжуваних ППЖЛ на відміну від критеріїв цінностей, що їх визначають за конкретною ситуацією, які є обмеженими вирішенням саме цієї, даної - до того ж *одноразової* – ситуаційної проблеми. І зробити це на основі ХО творення.

У попередній публікації [1] про

роль ППЖЛ як різновиду критеріїв оцінювання в ХО йшлося про виділення нами 2-х різновидів критеріїв – об'єктивно-ситуаційного та суб'єктивного за підставами. Різниця між ними в тому, що за об'єктивно-ситуаційних підстав для оцінювання визначальну роль відіграє *вимога* до суб'єкта, пред'явлена ПС, де об'єкт впливає на суб'єкта й визначає, відповідну (до тієї вимоги) його діяльність щодо вирішення проблеми. За суб'єктивних же підстав, навпаки, основою є вимога *суб'єкта до ситуації*, котра чимось не влаштовує суб'єкта (як те маємо на прикладі з “Бабою”, котра реалізувала свій намір – помститись візнику і ...злізла з воза.).

Відзначено нами в тій публікації також, що є і третій різновид критерію оцінювання, сутність якого – у відповідності оцінюваного не до вимог ситуації, а до кінцевої цілі, сформованої природною програмою життєдіяльності людини ППЖЛ. Себто, орієнтацією суб'єкта на цілі, подібні до так званих *вічних цінностей*, які мають особливий стійкий особистісний смисл, можливо не завжди усвідомлюваний.

Нами показано також шлях (механізм) переходу від вимог ПС до вимог, що тепер їх пред'являє суб'єктивно сформована ціль. Власне, такий перехід (чи може трансформація вимог) відбувається, коли *завдання*, що його треба би було сформулювати, відштовхуючись від ПС, тепер пред'являє вже не ПС, але запроєктована суб'єктом ціль. Ця її вимога, подібна до запроєктованого завдання, перетворюється на головне завдання діяльності суб'єкта безвідносно від його породілля – ПС, але на цінність, котрою треба

---

* Досягнення цілі – вже як завдання – також є своєрідною проблемою.

оволодіти.

Відтак, постає – на перший погляд, найвніше – питання: а чи можливий повний відрив цілепокладання від вимог конкретної ПС, коли цілевизначення виявляється створеним ніби поза ПС? Іншими словами, - а чи не є поруч, паралельно з цим “*відситуативним*” так зване апріорне породження цілей від самих – конвенційно чи суб’єктивно визначуваних – цінностей? Як те, до прикладу, йде від мрії суб’єкта, від його спонтанно виниклих бажань, прагнень, можливо неусвідомлюваних, але почуттєво досить сильно, виразно відчутних, або ж від ідей, його ціннісних орієнтацій тощо?.. Себто, коли *вимогу породжує сам суб’єкт* безвідносно до будь-якої ситуації, не з об’єктивної мотивації. До всього ж – часто-густо і з пред’явленням вимоги не до ситуації, не до об’єктів довкілля, але до себе ж таки самого!..

Безумовно можливо. І не тільки теоретично, але й життєво: сучасне буття та й історія людства, надто воєн, авторитарної влади наводять чимало таких прикладів. Психологи це явище називають орієнтацією на життєво важливу цінність, ціннісною орієнтацією суб’єкта.

Однак, то те є у психологів. А чи спрацьовує воно як принцип у ХО творенні? Відтак цю думку ми поклали в наше дослідження ХО як гіпотетичну. Дослідження провели шляхом узагальнення, класифікації та систематизації виділених порівняльно-зіставним методом показників відношення між “Я – не Я”.

Вивчення складу ціннісних орієнтацій, відображених в ХО одиницях, показало, що вони, попри

можливість їх угруповання, є неоднорідними з-поза спрямування на кінцеві цілі різних за природою вимог. Так, до прикладу, коли брати відносини суб’єкта з неживою природою, то вже тут маємо два різні види діяльності: споживацьку і перетворювальну. Остання, у своїй завершеності, має здебільшого естетичний характер діяльності, себто є породженою гармонією структури об’єкта й духовністю людини, а не її споживацькими, знищувальними прагненнями. Відносини ж родові, – батьків і дітей, – ані споживацького, ані й перетворювального спрямування не мають*.

Слід сказати, що проблему типізації узагальнених, життєдіяльнісних відносин людини з довкіллям, – а їх за сутністю визначає природна програма людської життєдіяльності (ППЖЛ), - так чи так порушували дослідники: педагоги (А.М.Богущ, А.Я.Коменський, М.Монтессорі, Й.Г.Песталоцці, В.О.Сухомлинський та ін.), психологи (І.С.Кон, Л.П.Пономаренко, М.Рокич, Ш.Шварц та ін.). Але робилося все те побіжно, дотично до мети й тематики їхніх досліджень. Так, А.М. Богущ у проекті базисного компонента дошкільної освіти виділяє такі типи відносин, названі нею *сферами життєдіяльності*, як-то: “Природа” (дитина ↔ світ природи), “Культура” (дитина ↔ предметний світ), “Інші” (дитина ↔ світ людей), “Я сам” (дитина ↔ її Я), самосвідомість. Зроблено це з позиції наочності або виховання в дітей культурної поведінки в певних сферах

* Доречно сказати, на наше переконання, що виховання й наочності не є перетворювальною але діяльністю з надання дитині, допомоги в її становленні, навчанні, що підтверджують останні досягнення *розвивальної педагогіки*.

життєдіяльності, у тому числі й оцінювання своєї власної поведінки [2], - хоча тут нею не обійдено питань взаємодії Я з довколишнім, питань інтеріоризації.

М.Рокич, І.С.Кон, І.Д. Бех розглядають цінності як стійкі переконання в тому, що ними є *кінцеві цілі* життєдіяльності людини. До всього Рокич виділяє термінальні цінності й інструментальні. Всі вони стосуються суб'єктивного оцінювання, яке по-суті співпадає з оцінюванням в актах художньообразних оцінок.

Цікаві розробки виконано Ш.Шварцем (у нас вони, як зазначає Л.П.Пономаренко [3], на жаль, маловідомі). Вивчення універсальних цінностей в різних культурах на вернуло Ш.Шварца на думку про те, що всі цінності у формі усвідомлюваних життєвих цілей спрямовані на задоволення трьох універсальних людських потреб: 1) потреб індивідів як біологічних організмів; 2) потреб координації соціальної взаємодії та 3) потреб, пов'язаних з виживанням і добробутом соціальних груп. При цьому усвідомлення людиною таких цілей відбувається у формі *уявлення* про цілі як основні *керівні принципи* життєдіяльності людини. Відтак, він виводить 10 основних мотиваційних типів, серед яких деякі становлять для нас певний інтерес. Це такі, як-то: *гедонізм*, мотиваційною ціллю якого є отримання задоволення, почуттєвої насолоди тощо (Виводиться з необхідності задоволення біологічних потреб.); *досягнення та конформність* (Виведено із взаємин з суспільством, іншими людьми.); *самокерівництво* (Незалежність мислення і діяння, – виведене з володіння собою, самовідношення.); *доброзичливість*

(Виведена головним чином із взаємовідносин родинних.) тощо.

Оскільки визначення цінностей за вказаними критеріями, підставами яких є потреби, превалюють у досліджуваній нами художньообразній творчості, нами поставлено за завдання розгляду їх з огляду на притаманність особистостям, а також в аспекті *кінцевих цілей* оцінювання їхньої життєдіяльності, що знаходить своє відображення в художньому образотворенні як особистостей-авторів, так і особистостей-користувачів ХО одиницями. Водночас, в основу класифікації критеріїв ХО покладено суто життєтворчий підхід, чого власне вимагає сутність перетворення того, з чим стикається людина й що бере за основу художнього творення, його кінцеву мету. Власне, життєдіяльність, якщо вже вона має хоч якесь відношення до людини мислячої, свідомої, повинна бути відповідно *доцільною*, що і є загальним вихідним положенням діяльнісного підходу до визначення критеріїв цінності.

До цього додано аспект вивчення вимог, що їх пред'являють: з одного боку, ситуація до суб'єкта (за ПС), з іншого, – власні бажання суб'єкта (загалом також за ППЖЛ) мотивуючи діяльність останнього.

Отже нами виділені як значущі в цьому аспекті наступні типи ціннісних суб'єкт-об'єктних відносин: 1) тип, визначений принципами діяльної *взаємодії людини з природою* (неживого, – чи й живого, але не людей, оскільки відносини з людьми дещо відрізняються); 2) тип *відносин Я суб'єкта з іншими людьми*, але не рідними (останні також суттєво відрізняються); 3) тип родинних

відносин; 4) тип *ставлення власного Я фізіологічного, індивідуального до Я особистості*, (образу Я-особи СПСів) де даністю (усвідомлюваною чи підсвідомою) є середовище людського Я в його відносинах до своєї ж таки людської духовності, до своєї психіки.

Конкретизуючи ці відношення, ми визначили їх чотиримірність простору ППЖЛ за типами спрямованості впливу “Я” на “не-Я” чи навпаки, що й визначає головні життєдіяльні принципи.

Це такі:

1-й тип: принципи, що базуються на відносинах Я з реальною дійсністю, за виключенням людської спільноти.

Це відносини типу

“Я ↔ РДн”;

де “РД” – реальна дійсність;

“н” – головним чином нежива природа, але також і тваринний світ.

2-й тип: відносини Я з суспільством (за виключенням рідних).

Це “Я ↔ С”.

3-й тип: - базується на відносинах Я з рідними (родинні стосунки).

Це “Я ↔ Р”.

4-й тип: – відносини Я зі своїм “другим” Я. Тут “другим Я” є вже не фізіологічне, тілесне, але духовне, набуте й усвідомлюване (або підсвідомо, почуттєво сприймане) як “особистість”, сформована у процесі життєтворчості (образ власного Я-суб’єкта).

Це “Я індивід ↔ Я особистість”;

де одне з Я виступає в ролі оцінювача, а друге – в ролі “не-Я”, себто *об’єкта* оцінювання..

Така типізація принципів здійснена саме на основі кінцевої цілі життєдіяльнісних взаємовідносин. Розглянемо їх з позиції інтенції.

1-й тип: “Я ↔ РД н”.

Цей тип має (як і всі інші) два підвиди кінцевих цілей, які визначаються певною спрямованістю: або Я діє чи впливає на РД, або, навпаки, РД чинить вплив на Я, котре розуміє, усвідомлює цей вплив. Природа ця, на нашу думку, закладена в людині апіорі.

Підтип А. Кінцева ціль (КЦ) – *споживання* об’єктів РД. Й передусім задля підтримання фізіологічного стану організму людини, її існування, підтримання норми, розвитку. Тут прямий вплив за схемою

“Я→РД”.

Як результат, людина отримує задоволення (або незадоволення), про що й повідомляється (“Добра́, як з курки молока, а з верби петрушки”, “Упав у гаразд, як муха в сметану”, “Шматок хліба поперек горла став”.

Підтип Б. Кінцева ціль – *перетворення* об’єктів РД, пристосування для власної життєдіяльності. Йде від розуміння сутності РД, від її впливу на розум людини, розуміння ситуації, властивостей речей, об’єктів. Саме РД впливає на людину естетикою, відчуттям прекрасного в ній. Людина перетворює об’єкти РД, зазвичай, саме з позиції розуміння нею естетики, закладеної в природі (“Така люба рілля, що дитина виросла б, коли б посадив”, “Давай нивці, то й нивка дасть”).

Тут вплив за схемою

“РД → Я”.

Як результат маємо красиве, корисне.

Другий тип: “Я ↔ С” (де С суб’єкти суспільства, інші люди) – це відносини суб’єкта з довколишніми, але не рідними.

Підтип А. Прагнення до **підкорювання**, – зазвичай задля упорядкування суспільної структури, утримування її в нормі. Нормі, безумовно, вигідній для суб'єкта, але визначеній і визнаній суспільством, совістю людей тощо. Досягнення цілі не обов'язково має супроводжуватися приниженням іншої людини.

Тут маємо вплив за схемою
“Я → С”.

Однак є й вимога від Я-суб'єкта до об'єкта не з метою щось упорядкувати, але використати. Нерідко задовольнити свої амбіції, примхи. Відображено в пареміях - “Доти чоловік добрий, доки його десятником не поставлять”, “Силою не дають – силою відбирають”, “Як не радь, а не буде так, як ти хочеш, а так буде, як Бог дасть”, “Облизня спіймати” – нічого не отримати).

Підтип Б. Кінцева ціль – прагнення **співробітництва**: в ідеалі (!) – це задля об'єднання зусиль у створенні благ, спільної діяльності з розподілом ролей, створенням товариств, братств тощо. Розуміння суспільної значимості співробітництва. Тут вплив за схемою “Я ← С” (“Гуртом і батька легко бити.”).

Третій тип: “Я ↔ Р” (Р – рід, родина, батьки і діти – родинні стосунки).

Підтип А. Кінцева ціль відносин – **продовження роду**. Чоловік і жінка вступають у родинні стосунки. Спільними є діти.

Тут вплив за схемою
“Я → Р”.

Суб'єкт будує свої стосунки з родиною, як те він розуміє, уважає за потрібне. Приклади: “Як грибочки, ростуть діточки” (милування дітьми), “Рад би небо до дітей прихилити та

зорями вкрити”, “Не збирай сину худоби, – збери йому розум” (настанова батькові), “Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе” (повчання дитині). Загалом цей блок характеризують вимоги непідробної любові один до одного, до батьків, навчати дітей, допомагати їхньому становленню в житті, а також підтримка старших – бабусь, дідусів, шанобливого ставлення до них (“Поки жива бабуся, я нікого не боюся”. “Розсипався б дід, якби баба його не підперезала”, “Поки діда, поки й хліба”).

Підтип Б. Кінцева ціль – **підтримка життєдіяльності членів родини**. Стосунки батьків і дітей. Визначальними є стан родинний, який є усвідомлюваним суб'єктом і відповідною на те реакцією. Себто визначальним таки є родинні зв'язки в їх сутності (“Як мати рідненька, то й сорочка біленька”, “Не дости, не поїж, а дитину потиш”).

Тут і вимога, і вплив за схемою
“Я ← Р”

(“Діти – як квіти: полий, то ростимуть!”). Протилежними, протиприродними є споживацькі відносини між ріднею.

Четвертий тип: “Яф ↔ друге Я”;

де: Яф – індивід, фізична, фізіологічна сторона суб'єкта, з усвідомлюваними ним своїми потребами життєдіяльності, фізіологічних потреб відправлення, зростання тощо. Друге Я – Я особистості – набуте, сформоване культурою, духовністю.

Підтип А. Кінцева ціль – **підтримання й фізичний розвиток власного організму**. Тут вплив “Яф → Я др”, оскільки індивід має розуміти,

що треба організмові. Себто стан організму диктує, що йому потрібно (*“Кожух лежить, а дурень дрижить”*, *“За холодну воду не візьметься”*). Відповідно й ціллю є унормування стану організму, а отже ціль є й носієм цінності. Тож, КЦ полягає в координуванні сил, *самоволодінні*, яким має бути Я-друге, а також здатності усвідомлювати себе, власне - в умінні “надситуативно мислити”: почувати бадьорість (у фізкультурників – підтримання “форми”) (*“Краще повний шлунок, ніж мереживний комір”*).

Підтип Б. “Я- індивід ← Я- особистість” (духовне): КЦ – *задоволення від здатності підтримувати форму НАД-Я, почуття власної гідності* від власного розвитку, від уміння й здібностей робити щось людям і собі корисне, від отримання (переживання) почуття *власного достоїнства*. І хоча здебільшого воно сприймається підсвідомо, все ж, здається, кінцевий результат визначається таки **розумом** (зрозуміло – у відповідності до ступеня розвиненості особистості, розвиненості здатності усвідомлювати свої вчинки, свій стан), як те маємо, до прикладу, у висловлюваннях-висновках: *“За двома зайцями поженешся, ні одного (жодного) не піймаєш”*, *“Батьком-матір’ю не хвались, а хвались честю”*, *“Вік живи – вік учись”*...

Оскільки будь-яка творча діяльність завершується почуттям *задоволення*, і воно супроводжує людину все життя (зрозуміло, – у діалектиці: задоволення/невдоволення), то стає воно ніби другою натурою людини, її постійним прагненням, метою. Хоча й не завжди усвідомлюваною, оскільки його проявом є почуття.

Об’єктивно ж цю ціль, це прагнення людина усвідомлює як прагнення до певного об’єкта. Зрозуміло, що для “бачення” себе, бачення власного Я як об’єкта потрібно мати “надситуативне бачення”, позаяк і надситуативне мислення це, на наше переконання, – усвідомлення і себе і ситуації *водночас*. (*“Де врода, там і сила”*, *“Хто робить криво, той ходить певно”*, *“Діло майстра величає”*...).

Головне, до чого тут слід повернути увагу, це те, що й у цьому типові відносин є наявною змінна діада “суб’єкт – об’єкт”, себто, в одному разі, коли то одне Я виступає в ролі *об’єкта*, то у другому – друге Я, що і слугує підставою для надситуативного їх бачення.

Відтак, підведемо підсумки.

1. Критерієм цінності й оцінювання в чотиримірному полі природної програми життєдіяльності людини, як те показують ХО висловлювання, є відповідність результатів до цілей, в яких ціннісною основою виступає ідеальна ціль, сформована безвідносно щодо будь-якої конкретної ситуації, в якій перебувають і суб’єкт, і об’єкт водночас, а результатом – цінність реальна, наявна, конкретизована прагненнями, бажаннями суб’єкта, що й знаходить своє відтворення в ХО актах.

2. Типи відносин, пропоновані нами, характеризують будь-яку особистість з позицій КЦ: 1) відносин споживацтва або перетворювання реалій життя; 2) відносин суспільних (залежно від ступеня вихованості, – гуманних чи антигуманних); 3) відносин родинних; 4) відносин суб’єкта самого до себе. Всі ці типи відносин мають діалектичну природу,

що ясно видно за визначеннями критеріїв оцінювання в повнозначних ХО висловлюваннях.

3. Урахування принципів чотиримірності ціннісних критеріїв (за умови подальшої їх розробки!) дають

можливість розкриття засад гармонійного виховання майбутньої людини, її особистості й соціально повноцінного громадянина засобами формування її як мовленнєвої особистості

ЛІТЕРАТУРА

1. Черкасов М.П. Природна програма життєдіяльності людини (ППЖЛ) як різновид критеріїв оцінювання в художній образності // Наука і освіта. – 2008. – №1-2. – С. 230-234.

2. Богуш А.М. Перспективні напрями розвитку дошкільного

виховання в Україні // Наука і освіта (спецвипуск). – 1997. – С.15-18.

3. Пономаренко Л.П. Особенности ценностных ориентаций студенческой молодежи с позиции мотивационно-смысловой теории ценностей Ш.Шварца // Наука і освіта. – 2004. – №6-7. – С. 224-227.

Подано до редакції 12.02.08

РЕЗЮМЕ

В статті йдеться про чотири види відносин взаємодії людини з реальною дійсністю, за якими формуються різні види критеріїв суб'єктивного оцінювання в художньообразних

висловлюваннях. Розкривається сутність цих різновидів, їх значення, в тому числі для педагогіки виховання особистості взагалі, - мовленнєвої зокрема.

Ключові слова: критерій оцінювання, проблемна ситуація, природна програма життєдіяльності людини.

РЕЗЮМЕ

В статье идет речь о четырех видах отношений взаимодействия человека с реальной действительностью, благодаря которым формируются различные виды критериев субъективного оценивания в

художественно образных высказываниях. Раскрывается сущность этих разновидностей, их значение, в том числе и для педагогики воспитания личности вообще, речевой – в частности.

Ключевые слова: критерий оценивания, проблемная ситуация, природная программа жизнедеятельности человека

SUMMARY

The article demonstrates four kinds of human's interrelation with reality due to which various kinds of criteria of subjective evaluation in artistically figurative utterances are formed. The author discloses the essence of these varieties, their meaning for pedagogy of

educating personality in general, and speech one – in particular.

Keywords: criterion of evaluation, problem situation, human's natural life program.